

**Η ΝΕΟΛΑΙΑ ΤΗΣ ΡΑΨΑΝΗΣ:
ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ,
ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ**

ΕΥΓΕΝΙΑ ΜΠΟΥΡΝΟΒΑ

Η Ραψάνη είναι ένα ορεινό χωριό της Θεσσαλίας που ανήκει διοικητικά στην επαρχία Τυρνάβου. Τη συναντάμε σε δέκα χιλιόμετρα από την εθνική οδό Λαρίσης-Θεσσαλονίκης στο ύψος της κοιλάδας των Τεμπών και σε υψόμετρο 500 μ. πάνω στον Όλυμπο. Παλιό κεφαλοχώρι (πρωτεύουσα του Δήμου Ολύμπου από το 1881 ως το 1912) με 2.142 κατοίκους το 1907 μένει μέχρι το 1940 ένα σημαντικό χωριό με 2,427 κατοίκους. Η βασική παραγωγή του χωριού ήδη από τον 19ο αιώνα μέχρι το 1940 είναι, το κρασί και τα κουκούλια.

Η έρευνα που θα επιχειρήσω για τη νεολαία αυτού του χωριού βρίσκεται ακόμα στην αρχή της. Έτσι θα παρουσιάσουμε εδώ απλά μόνο τις πηγές και μερικές υποθέσεις εργασίας που μπορούσαμε να κάνουμε χάρη σ' άλλη έρευνα που κάνουμε στον ίδιο χώρο και πλησιάζει στο τέλος της.

Για την πραγματοποίηση αυτής της μελέτης θα χρησιμοποιήσουμε την προφορική ιστορία αλλά κυρίως ιστορικά ντοκουμέντα. Γι' αυτά τα τελευταία σκοπεύουμε να χρησιμοποιήσουμε τα εξής:

— Τις ληξιαρχικές πράξεις (γάμου, γεννήσεως, θανάτου) που υπάρχουν στην κοινότητα της Ραψάνης μετά το 1929.

— Το Δημοτολόγιο που φτιάχθηκε το 1954 και, ενημερώνεται μέχρι σήμερα.

— Συμβολαιογραφικές πράξεις και ιδιαίτερα τα προικοσύμφωνα που βρίσκονται σήμερα στο συμβολαιογραφείο Πυργετού.

— Τα προσωπικά ανέκδοτα ημερολόγια δύο νέων Ραψανιωτών:

- το πρώτο αφορά την περίοδο 1907-1914, και

- το δεύτερο «ημερολόγιο εργασίας» αφορά ολόκληρη τη χρονιά του 1933 και τη μισή του '34.

— Τα μαθητολόγια του 1949-1950 (όλα τα προηγούμενα έχουν καεί το 1948 με τα γεγονότα του εμφυλίου), και τέλος

— τα λογιστικά βιβλία του πιο σημαντικού μπακάλη του χωριού —«ημερολόγια» και «καθολικά»— όπου φαίνεται ότι τα παιδιά με τα έσοδα από την εργασία συμμετέχουν στην εξόφληση των χρεών των οικογενειών-πελατών.

Μ' αυτά τα ιστορικά ντοκουμέντα θα προσπαθήσουμε να πραγματώσουμε μια έρευνα-μονογραφία για το πρώτο μισό του αιώνα μας.

Και πρώτα για την δημογραφική μελέτη: Χρησιμοποιήσαμε τις ληξιαρχικές πράξεις και το δημοτολόγιο. Στη διάρκεια της περιόδου 1929-1950 βρήκαμε 332 γάμους, αλλά συμπληρώσαμε μόνο 285 δελτία αποκαταστάσεως οικογενειών, γιατί εκτός από τη ληξιαρχική πράξη γάμου κανένα άλλο στοιχείο δεν μας πιστοποιεί ότι τα υπόλοιπα 47 ζευγάρια συνέχισαν να μένουν στη Ραψάνη μετά την τελετή του γάμου.

Μερικά από τα στατιστικά στοιχεία στην ιστορική δημογραφία είναι τα εξής: Η μέση ηλικία γάμου είναι σχετικά προχωρημένη: 31,14 χρόνια για τους άνδρες και 25,66 για τις γυναίκες. Εξάλλου μπορούμε να πούμε μ' αυτή την ευκαιρία ότι το φαινόμενο δεν είναι συνειδητό μέσα στη χωριανή νοοτροπία. Όταν ρωτήσαμε τους ντόπιους «Σε ποια ηλικία παντρεύονται οι άνδρες στο χωριό;», οι περισσότεροι απάντησαν ότι παντρεύονταν οπωσδήποτε μόλις έφταναν τα 25 χρόνια.

Στην πραγματικότητα είμαστε σε μια αγροτική κοινωνία, όπου ο παράγοντας της μεταβίβασης της περιουσίας και ιδίως της προίκας, καθυστερεί τη δημιουργία ζευγαριού. Η μέση ηλικία χαμηλώνει μόνο με την ατομική εργασία, οπότε δίνεται σχετική ελευθερία στην εκλογή συζύγου, ιδίως στις γυναίκες. Η πολιτιστική συμπεριφορά και οι οικονομικές ανάγκες εξηγούν εν μέρει την προχωρημένη ηλικία γάμου. Είναι κοινωνική πρακτική ένας άνδρας να παντρεύεται αφού πρώτα παντρευτούν οι αδερφές του. Αρκετοί αναγκάζονται να ξενιτευτούν για να συγκεντρώσουν προίκα για τις αδερφές τους.

Παρ' όλα αυτά, έχουμε 14 περιπτώσεις όπου ο σύζυγος είναι πιο νέος από τη νύφη. Η μέση διαφορά ηλικίας ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες είναι 5,48 χρόνια.

Διαπιστώνουμε επίσης ότι 65,4% των ανδρών παντρεύονται ανάμεσα 25 και 34 χρονών, και 83,1% των γυναικών ανάμεσα 20 και 29 χρονών. Σημειώνουμε ότι δεν βρίσκουμε άνδρα παντρεμένο νεότερο από 20 χρονών και γυναίκα μεγαλύτερη από 44 χρονών.

Για την περίοδο 1929-1950 ψάξαμε όλα τα προικοσύμφωνα και βρήκαμε 32: πρόκειται για το 9,6% μόνο των γάμων που τελέστηκαν, που σημαίνει ότι αυτή η πρακτική είχε μάλλον ιδιαίτερο και περιορισμένο χαρακτήρα. Αφορά σε σπίτια, μαγαζιά, αγρούς, βοσκοτόπια, αμπέλια, κήπους με μωρεόδενδρα, ζώα.

Μόνο μια φορά γίνεται λόγος για χρήματα: ο μέλλον σύζυγος υποδηματοποιός. Έχουμε επίσης να παρατηρήσουμε ότι τα μισά προικοσύμφωνα έγιναν από γυναίκες είτε για τα κορίτσια τους (12 περιπτώσεις) είτε για ανιψιές ή εγγονές. Στις 12 πρώτες περιπτώσεις, οι 10 γυναίκες είναι χήρες: μήπως μπορούμε να υποθέσουμε ότι η σύνταξη συμβολαίου με την παρουσία τρίτου προσώπου φαίνεται απαραίτητη όταν η πατρική εξουσία είναι απύσχα;

Ας περάσουμε όμως στις γεννήσεις. Ο μέσος αριθμός παιδιών κατά ζευγάρι στην ίδια περίοδο (1929-1950) είναι 3,18 παιδιά. Ειδικότερα παρατηρούμε ότι υπάρχει μεγάλη αύξηση των οικογενειών που έχουν από 2 ως 4 παιδιά: στη δεκαετία του '40 αντιπροσωπεύουν το 76%, ενώ σ' αυτή του '30 έφταναν μόνο το 61,3%. Οι πολυπληθείς δηλαδή οικογένειες με περισσότερα από 5 παιδιά τείνουν να εξαφανιστούν στο τέλος του πρώτου μισού του αιώνα μας. Εδώ ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος και στη συνέχεια ο εμφύλιος έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη δημογραφική συμπεριφορά όλου του αγροτικού κόσμου.

Τέλος στο σύνολο των γεννήσεων αυτής της περιόδου -που είναι 713- καταγράψαμε 43 θανάτους σε ηλικία κάτω του ενός έτους. Η αιτία του θανάτου διαπιστώνεται από γιατρό και συμπληρώνεται στη ληξιαρχική πράξη θανάτου: πρόκειται για αρρώστιες του αναπνευστικού συστήματος, εντερίτιδα, μηνιγγίτιδα, γρίπη, ατροφία.

Ας δοκιμάσουμε να παρακολουθήσουμε τώρα τα παιδιά που επιζούν. Βασικό χαρακτηριστικό της κοινωνίας στην οποία ζούνε είναι η συνύπαρξη των τριών γενιών κάτω από την ίδια στέγη.

Για τη μόρφωση τους η προφορική ιστορία μας λέει πως πηγαίνανε όλα στο δημοτικό σχολείο. Ελπίζουμε η εξέταση των μαθητολογίων, έστω από το 1949 και για μερικά χρόνια στη συνέχεια, να απαντήσει στο πρόβλημα της παρακολούθησης ή μη του συνόλου ή έστω της πλειοψηφίας των παιδιών της Ραψάνης.

Στο Σχολαρχείο, που λειτούργησε από το 1881 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1930, φοιτούσε μια μειοψηφία αυτών των νέων. Για το 1917-20, η προφορική ιστορία μας λέει για 16 μαθητές από τους οποίους οι μισοί ήταν παιδιά από του γύρω χωριά.

Ας περάσουμε τώρα στον κοινωνικο-οικονομικό ρόλο των παιδιών μέσα στην οικογένεια. Πέρα από το γεγονός ότι δουλεύανε κορίτσια και αγόρια στα αμπέλια της οικογένειάς τους, δουλεύανε και μεροκάματο σε ξένους αγρούς. Υπενθυμίζουμε εδώ ότι το παιδικό και το γυναικείο ημερομίσθιο ισοδυναμούσε με το μισό του ανδρικού. Για τη σημαντική συμμετοχή των νέων στην εξόφληση των οικογενειακών χρεών τα κιτάπια του μπακάλη είναι διαφωτιστικά, όσον αφορά την περίοδο 1906-1936.

Στα πλαίσια μιας έρευνας στην οικονομική ιστορία καταφύγαμε στη λύση της πληροφορικής,¹ όπου πήραμε ήδη τα πρώτα αποτελέσματα: Πρόκειται για στατιστική ανάλυση των τρόπων με τους οποίους ξοφλούσαν οι οικογένειες τον έμπορα-μπακάλη. Ανάμεσα στους διάφορους τρόπους η εργασία αντιπροσωπεύει το 15 ως 40% του ποσού που συνολικά κατέβαλε κάθε οικογένεια προς ξεχρέωσή της. Αν προσθέσουμε στο στοιχείο αυτό το γεγονός της συνύπαρξης των τριών γενιών καθώς και την προχωρημένη ηλικία γάμου, καταλαβαίνουμε ότι τα εργατικά χέρια των νέων παίζανε σπουδαίο ρόλο στην οικονομία κάθε οικογένειας. Ας σημειωθεί επίσης ότι η παραγωγή κουκουλιών περνούσε βασικά από τα χέρια των μητέρων και των κοριτσιών για πέντε περίπου μήνες. Με τ' έσοδα από τα κουκούλια εξοφλούνται, σε ποσοστό 5 ως 30% τα οικογενειακά χρέη στον μπακάλη, αλλά και πέρα από αυτό αγοράζονταν το χρονιατικό σιτάρι ή μέρος της προίκας. Φτάνουμε έτσι στο συμπέρασμα ότι η νεολαία συμμετέχει ενεργά και άμεσα στην παραγωγή αμέσως μετά το δημοτικό σχολείο.

Πάντα λοιπόν μέσα στα πλαίσια της κοινωνικο-οικονομικής μελέτης για τη νεολαία, θα εξετάσουμε και τα δύο ανέκδοτα ημερολόγια.

Το πρώτο, που αφορά την περίοδο 1907-1914, πρόκειται για ημερολόγιο που αρχίζει να κρατιέται μετά το θάνατο του πατέρα, και ο νέος παίρνει στα χέρια του την οικονομική διαχείριση του σπιτιού, σαν μεγαλύτερος γιος σε ηλικία 24 ετών.

Έτσι βρίσκουμε καταγραφές οικονομικών στοιχείων, όπως τα έξοδα για την αγορά κουκουλόσπορου αλλά και τη χροιάτικη παραγωγή κουκουλιών καθώς και τους χώρους (δωμάτια) που χρησιμοποιούνται γι' αυτόν το σκοπό. Καταγράφονται επίσης τα έξοδα για την καλλιέργεια αμπελιών (π.χ. τα μεροκάματα της χροιάς) και η απόδοσή τους.

Τέλος βρίσκουμε τα προσωπικά έξοδα του νέου στο καφενείο για κάθε μήνα, στοιχείο κοινωνικό συγχρόνως, μια και μπορούμε να δούμε πόσο συχνάζει, δηλαδή που αφιέρωνε ένα μέρος του ελεύθερου χρόνου του. Άλλες πληροφορίες κοινωνιολογικού τύπου είναι η συστηματική αναφορά στην αλληλογραφία του νέων Ραψανιωτών που ξενιτεύτηκαν στην Αμερική. Το ημερολόγιο κλείνει με τα έξοδα αρραβώνων και γάμου, στοιχεία ιδιαίτερα ενδιαφέροντα μια και καταγράφεται λεπτομερώς η φύση των εξόδων (κεράσματα, δώρα κλπ.).

Το δεύτερο ανέκδοτο "ημερολόγιο εργασίας" αφορά το 1933 και το μισό του 1934. Εδώ ο συγγραφέας του είναι 20 χρόνων, Η τέχνη του είναι αυτή του μαραγκού, αλλά δουλεύει και ως αγροτικός εργάτης στα αμπέλια ή και αγωγέας. Μπορούμε να τον παρακολουθήσουμε μέρα με τη μέρα. Αναφέρει αν δούλευε, το είδος της δουλειάς και τον τόπο. Αλλιώς γράφει "εκαθόμουν".

1. Η εργασία αυτή έγινε στο Laboratoire Informatique Sciences Humaines του C.N.R.S. με τον Logiciel S.A.S.

Τις περισσότερες φορές πρόκειται για τις αργίες. Σπάνια γράφει «πήγα βόλτα». Έτσι μπορούμε να δούμε την κινητικότητα αυτού του νέου μέσα στην περιοχή της Ραψάνης, καθώς και την αναλογία ελεύθερου χρόνου - χρόνου εργασίας μέσα στο έτος.

Τελειώνοντας θα 'θελα να πω πως η παρουσίαση των πηγών καθώς και οι υποθέσεις εργασίας που κάναμε εδώ για τη μελέτη της νεολαίας της Ραψάνης τέθηκαν με τρόπο αποσπασματικό και κάθετο. Ελπίζουμε η παραπέρα επεξεργασία όλων αυτών των στοιχείων να μας επιτρέψει την αποκατάσταση της εικόνας της νεολαίας μέσα στο χρόνο αλλά και το χώρο όπου η αγροτική κοινωνία της Ραψάνης πάλευε για την επιβίωση. Και ίσως έτσι καταφέρουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα γιατί οι νέοι Ραψανιώτες φεύγουν συνέχεια από το χωριό.

Οκτώβριος 1984 1-5 Οκτωβρίου 1984.

Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας